

Az illuminátusoktól a digerátusokig

Összeesküvés-elméletek a cyber-térben

Z. Karvalics László

Paul Virilio, a kortárs társadalomelmélet egyik fenegyereke 1998-ban, a Galilée kiadónál jelenttette meg *La bombe informatique* (Az informatikai bomba) című zsebkönyvnyi pamfletjét, amely a Kor-Hű sorozat részeként, a Mágus Design Stúdió Kft. kiadásában 2002 óta magyarul is olvasható, pontatlan és sikerületlen fordításban. Hogy mást ne mondjunk, már a címe is valahogyan „Információs bombává” változott, érzéketlenül az informatika (eszköz és technológia) és az információ (tartalom) közti méretes különbségre, de nem sikerült „eltalálni” szinte egyetlen, az „információs társadalom” diskurzusban meghonosodott kifejezést sem. Az igazi baj azonban nem a fordítóval, hanem a szerzővel van: Virilio úgy ír antiutópiát („sodró lendületű víziót”) a saját informatikai csapdájába hulló emberiség apokalipsziséről, hogy láthatóan nem ismeri a Valóságnak azt a szeletét, amiről beszél. Forrásai minden bizonnyal újságcikkek, de ezek közül is kizárólag a bulvárszagú extremitások, háttérudása egyenlő a területtel kapcsolatos mítoszok felszínes ismeretével, érzékenysége viszont fel-fokozott: mint cseppben a tengert, mindenben sikerül meglátnia a totális katasztrófához vezető út első lépéseit. Bármilyen hihetetlen, nem a Virilioval szembeni kritikusi ironia termékei, még csak nem is paródiák, hanem a pamflet alapállításai közé tartoznak az alábbi fordulatok: *Mire jó a mobiltelefon?* Hogy a Los Angeles-i drogdíler ki tudja játszani a rendőrséget... *Mire jó a számítógép?* Hogy az ausztrál Bob Dent számítógép segítségével lehessen öngyilkos... *Mire vezet az internet?* A Heaven's Gate szekta kollektív öngyilkosságához, s hogy Jane Houston webkamerán át vetít (hes) se ki szorongásait a világba...

Ha nem a szellemi közélet egyik ünnepeletről lenne szó, már ennyi is elég lenne, hogy mint feltűnően komolytalan nézőpontról a továbbiakban ne vegyünk tudomást. A sikerszerzők felelőssége azonban óriási: s mivel Virilio Nagy Bombablöffe sokkal több olvasót tudhat magáénak, mint mondjuk Manuel Castells három kötetes óriásmonográfiája, az Információs korszak¹, egyáltalán nem mindegy, hogy mit és hogyan „dob bele” a gondolatok áramába. Virilio beszéde ugyanis, mint Hamleté, örült (a könyv fülszövege kérdőjelesen „bölcész paranoiának” nevezi), de van benne rendszer. Olyannyira, hogy írása – ismét csak a fülszöveg megállapítását idézve és azt vitatva – nemhogy nem „összeesküvésmentes összeesküvés-elmélet”, hanem több ponton, visszatérően és határozottan megnevezve az „aktort”, aki a romlás felé vezető utat építi, nagyon is „összeesküvés-elméleti” színezetű.

Virilio ugyanis nem hagy kétséget afelől, hogy a majdani informatikai bombát felrobbantó összeesküvők az egykoron az atombombát felrobbantók között keresendők: a jövő digitális kataklizmájának okozóját, spiritus rectorát Észak-Amerikában kell keresnünk. A bemelegítő jellegű II. részben még látszatra ártatlan kontextusban kerülnek elő az érintettek: „a Pentagon”, „az amerikai katonai vezetők”, „az Egyesült Államok vezérkara”, „Clinton elnök”, az amerikai külügyminisztérium (akik „kifordítják” a geopolitikát), a CNN (amely követőivel együtt táv-ellenőrzést csinál a házi televíziózásból). Ám az ezt követő III. fejezetecke már nem más, mint a „mohó” Amerika portréja: mielőtt Virilio a tulajdonképpeni tárgyról, az informatikai bombáról szólna, valami rejtélyes – és csakis a nagyon is tudatosan komponált összeesküvés-elméleti megalapozás szándékának tekinthető – oknál fogva elsüti sötét tónusú közhely-patronait az „amerikai évszázaddal” kapcsolatban. Így aztán tu-

lajdonképpeni története kvázi főhőseként, afféle egyszemélyes sereg-szemle által már olyan szereplőt láttat, amely „mozgási bulmiájának kiéléséhez nem földterületekre, hanem útvonalakra éhes” (ahol az „útvonalak”, mint később kiderül, a Clinton-Gore adminisztráció által bevezetett és népszerűsített „információs szupersztrádát” jelentik.)

Ez a szereplő, az USA a könyv vége felé már a „többi nemzetel szemben megüzent elektronikai-gazdasági háború” elindítója, a nemzetek politikai autonómiáját a vírusoktól a totális katasztrófaig terjedő sávban fenyegető telhetetlen hatalom (134. o.), mint a „történelem legnagyobb zűrzavaráért felelős állam” tűnik fel (136. o.). Az „Egyesült Államok szándéka, hogy 2010-2020 tájára általánossá váljon a globális szabad kereskedelem. Így készítik elő az információs háborút” (143. o.). Ezt a torzképet már korábban megalapozta az az állítás (114. o.), hogy az internetet érintő „mindent átfogó egységesítés” – mivel ez eredetileg amerikai hálózat volt – azt fogja jelenteni, hogy az „eljöendő joggyakorlat kizárólag az Egyesült Államoktól függ majd”. S hogy itt egy valóban ármányos–fortélyos figurát sikerül leleplezni, az abból is látszik, hogy minden apró részmozzanat mögött ott a nagy Egész: a 18. életévet a katonai behívás alsó határának megjelenő nemzetközi konvenciót Virilio szerint az USA azért nem írta alá, mert „nem felelt meg a generációk összekeverését célzó nagyszabású terveinek” (109. o.).

Hic erat demonstrandum. Virilio lázalmában a világot a szakadék felé tolja az informatikai bomba, amely nem magától, hanem egy nagyszabású amerikai terv részeként „kettyeg”, egyre fenyegetőbb.

Csak két, dilettantizmusával elrettentő részletet emeljünk ki, hogy Virilio tökéletes inkompetenciáját érzékeltessük. Majd két oldalt szentel annak (134-135. o.), hogy az „Information Warfare (információs háború) első nagy globális műveleteként” állítsa be az informatikai szakmában jól ismert Y2K (Year 2000) eseményére való felkészüléssel kapcsolatos amerikai lépéseket. A banális, de a világ minden régi gyártású számítógépét érintő szoftverhibácska, amely épp az ezredforduló pillanatában okozhatott volna egyetemleges gondot az informatikai rendszerekben (de amelyre a rendszerintegrátoroknak és az érintett szervezeteknek jó előre fel kellett készülni, hogy minimalizálják az esetleges zavarokat), így nő Viriliónál „teljes” veszélyé, a „gazdasági krachok pusztításait végtelenségig szétsgárzó” „balesetek balesetévé” – természetesen amerikai fazonszabászok keze nyomán. Virilio nem ismeri a vonatkozó narratívákat, és ezért önkényesen és tetszőlegesen él vissza az információs hadviselés (*information warfare*) terminussal - noha elég lett volna egyetlen komoly, erre vonatkozó szakkönyvet elolvasnia, hogy megérezze: az információs hadviselés *sine qua non*-ja, hogy nem a hagyományos szereplők hagyományos konfliktusainak kezelését, hanem a globális világ új hatalmi-szerkezeti sajátosságaihoz igazodva új szereplők új típusú konfliktusait értelmezi². A másik óriáslapsus pedig már-már kacagtató: a Web-ről szólván³ ennyit állít: „húsz évvel ezelőtt alkották meg, hogy védekezhessünk egy magasban bekövetkező atomrobbanás elektromágneses hatásai ellen, s hogy így értesülhessünk előre a stratégiai telekommunikációs általános katasztrófájáról”. (142. o.) Amikor Virilio ezeket a sorokat írta, éppen 5 éve létezett a Web, amelyet egy európai kutatóintézetben, a CERN-ben fejlesztett ki Tim Berners-Lee, a katonai kontextustól teljesen függetlenül. Virilio itt már mindent összekever nagy igyekezetében. Sejtjük persze, hogy a Web és az internet közti különbség nem ismeretében egy korábbi állapotra utal, de ép-

pen 1977-ben nemigen történt semmi „elektromágneses-katonai” a Net körül – akkor már javában építették a szelíd egyetemi hálózatokat. Még korábban, harminc évvel azelőtt, 1967-ben volt némi katonai „beütése” az ARPANET program révén a hálózatfejlődésnek, de ma már megnyugtatóan tisztázta az internet-történeti irodalom, hogy ez nem jelenti azt, hogy a korai architektúrák „elsősorban katonai fejlesztésként” volnának leírhatók⁴.

A baj az, hogy amúgy értelmes diskurzusok volnának folytathatóak az „információs univerzum” amerikai dominanciájáról és a komplexitás folytán növekvő rendszerszintű instabilitásáról is. Az Egyesült Államok ugyanis valóban egyfajta „információs társadalmi őshaza”: 1957 és 1962 között itt mentek végbe azok a társadalom- és gazdaságszerkezeti átalakulások, amelyek az ipart másodlagossá fokozták le, s amelyeket a világ majd évtizedekkel később kezdett csak követni. A gazdasági prosperitás és a diverzifikált tervezés a tudományos tudástermelés globális közép-pontjává tette. Mind a mai napig (de egyre inkább már csak pánamerikai kontextusban) Amerika-túlsúlyosan aszimmetrikus a hálózati infrastruktúra, a globális információáram (*information flow*) az USA-ra „fejnehéz”, és ennek az információáramnak a legszigorúbb csendőrei az amerikai nemzetbiztonsági szolgálatok szakosított szervei.

Nem véletlen, hogy Jean-Jacques Servan-Schreiber francia újságíró már több mint 30 évvel Virilio előtt, 1967-ben megjelentette „Az amerikai kihívás”⁵ című könyvét, amelyben határozottan érvel az információs korszak eljövetelével mellett, és amerikai kormányzati dokumentumok és szakanyagok elemzésével igazolja, milyen alaposan és tudatosan készül az USA erre az új világra⁶. Servan-Schreiber úgy dobta be az „amerikai kihívás” fenyegetését a köztudatba, hogy különösebben váratlan megállapítása nem is nagyon volt: a második világháború után jól érzékelhetővé vált, hogy – nem utolsósorban az Európából „elszívott” agyak birtokában – az Egyesült Államok a tudomány, a technológia, az innováció és a felsőoktatás (máshonnan közelítve: a számítástechnika és a jelfeldolgozás, az információs infrastruktúra és a tudástechnológia) terén egyre határozottabb vezető szerepet vívott ki⁷.

Csak hogy „Az amerikai kihívás” nem összeesküvés-elmélet, hanem igényes és gazdagon dokumentált elemzés. A „túloldal” nem mohó és öncélú erőfitogtatásra szocializálódott paramilitáris entitás, hanem professzionális stratégia-tervezők és projektmenedzserek világa, ahol a gazdasági és politikai döntéshozatal számára kedvező körülmények között maximalizálják a képviselt közösségek érdekeit. A Servan-Schreiber és Virilio közti módszertani és felkészültség-beli különbség illusztrálja legszemélyesebben, hogy miként vezet az ismeretek felszínessége, a forráskritika hiánya és a vonatkozó diskurzusok komoly időbefektetést igénylő követésének elmulasztása az összetett és bonyolult rendszerek dinamikájának megértése és leírása helyett kényelmes, de gondolatrestés-gével félrevezető összeesküvés-elméletekhez.

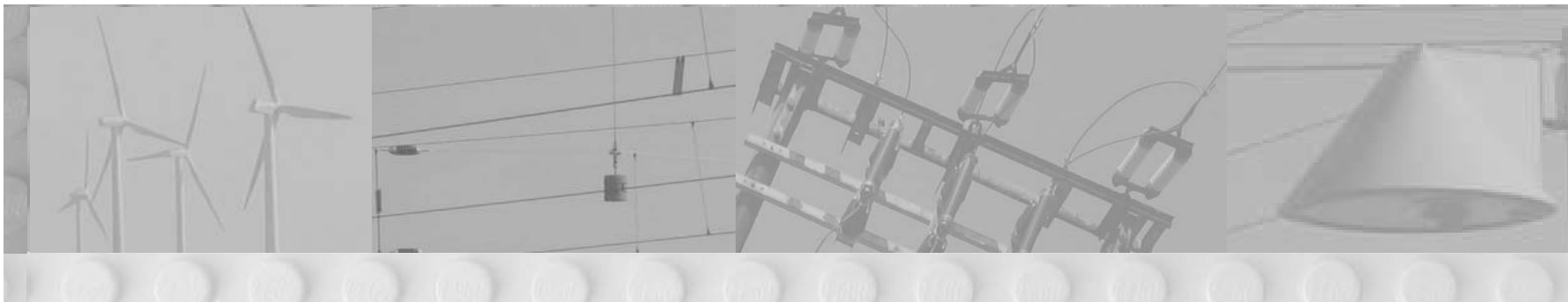
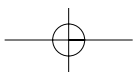
Ám egészen máshonnan is el lehet jutni ugyanide: akár egy leegyszerűsítő optika is könnyűszerrel „megtermi” az összeesküvés-elméletet. A Nyugat-Európában élő amerikai David Brown Virilioval egyidőben az alakuló informatikai világrend más természetű veszélyeire kívánt figyelmeztetni⁸. Kiindulópontja hiteles és őszinte: úgy érzi, hogy a technológia-vezérelt korszak legmeghatározóbb jellegzetessége a munkahelyek

felszámolása, így ennek az okait, anatómiáját kutatva jut el „elméletéig”. Eszerint a gazdasági és emberi kapcsolatok egyre növekvő része kerül át a virtuális térbe (nemcsak az internetre, hanem számtalan más hálózatra is), s így azon kevesek, akik kezelni, ellenőrizni tudják ezt az elektronikus környezetet, óriási hatalomra tesznek szert. Eltűnik a hosszú távú tervezés, a kompromisszum, a kötelességtudat – ez a világ a „webmesterek” világa, ők rendelkeznek teljes rálátással a rendszerre, bármit és bárkit ellenőrizhetnek. Így már nem is a hagyományos politikai hatalom (kormány) jelenti a polgárra a legnagyobb veszélyt, hanem az információs terület gyarmatosító üzleti birodalmak. Ők azok, akik eltitkolják a mai fejlődés valódi céljait, megtévesztik a világot, ködösítenek: az üzleti testületek nem választottak, működésük titkos, érdekeik is partikulárisak. Brown a cybertér gurúira, a változások fő támogatóira, teoretikusaira az „*illuminati*” szóval utal, egész gondolatmenetét belehelyezve az összeesküvés-elméletek hagyományába (az „*illuminatusok* rendjét” 1785-ben a bajor választófejedelem feloszlatta, később a francia forradalom bizonyos eseményeit írták a számlájukra, még később a „világuralomra törekvők” szinonimájaként kezdték használni a kifejezést⁹). Az *illuminatusok* mesterkedésének köszönhetjük, hogy a cybertérben nincs igazi politikai aktivitás, ám helyette ott az értéktelen szórakoztatás: hiszen „a technikaileg lehetséges és a gazdaságilag vonzó közti harcot mindig a gazdaság nyeri”, s ekképpen szaladunk bele – Brownnal szólva – a „techno-liberális” jövő érdekében túlpörgetett anarchikus individualizmusba. Egy vele rokonszenvező újságírónak adott interjújában Brown még szenvedélyesebb¹⁰: a cyber-elit (Cyberdeck Elite, Masters of Code) szerinte rövidlátó és diskurzus-kerülő, az állampolgár helyett csak fogyasztót lát, érzéketlen a munkahelyvesztésre, és a cyber-renezánsz helyett „digitális forgószéllel érkező nagy depressziót” készít elő.

Más alkalommal már részletekbe menően ismertettem és bíráltam Brown teljes gondolatmenetét¹¹, itt most csak jelzem: nincsenek hiteles és reális adatai az információtechnológiai változások által keltett munkaerőpiaci hullámokról, valójában nem ismeri és nem érti a cyber-elit, így minden jószándékával együtt is inkább bestsellerszagú vészmadár, mint hideg fejű elemző.

Újól csak azt látjuk, hogy az ismerethiány (vagy a megismerő erő hiánya) szinte automatikusan „megszemélyesíti” a nemkívánatosnak és átláthatatlannak érzett változások mögött álló erőket. A dezorientáció „morális pánikba” menekül, a gondolkodásteljesítményt az összeesküvők leleplezésének stílárís dűhe helyettesíti, a legismertebb technofób közlelyek integrálásával¹². Az igazi paradoxon azonban az, hogy a leleplezők által kedvezőnek tartott folyamatok valódi letéteményesei éppen azok a társadalmi csoportok, akiket ők legfőbb ellenségnek igyekeznek láttatni. A Brown által megvetően ostromozott cyber-elit elkötelezettsége, felelőssége és felelősségérzete cseppnyivel sem gyengébb, mint kritikúsáé, csak éppen a folyamatokra való hatásgyakorló ereje múlja felül nagyságrendekkel az övét¹³.

Szép „ellenpontja” tehát Brown karikatúrájának John Brockman összeállítása¹⁴. A rossz hangzású *illuminati* helyett Brockman felkap egy alig néhány éves szellemes szóösszevonást¹⁵, és a cyber-elitet „*digerati*” néven illetve interjú/portrészorozatban mutatja be a hálózati világ „főépítészeit” és „törvényhozóit”.

Kik ők? AZ EFF (Electronic Frontier Foundation) emblemikus aktivistái (mint John Perry Barlow), a WELL (Whole Earth 'Lectronic Link), a legrégebb "virtuális közösség" atyjai (mint Howard Rheingold), kiadók (mint Kevin Kelly, a Wired szaklapé), publicisták és gondolkodók (mint Esther Dyson), cégvezérek (Charles Simonyitól Bill Gatesig), tudósok (mint Nicholas Negroponte, David Gelernter, Clifford Stoll vagy Sherry Turkle), valamint az "elegyes" kategóriában feltalálók, crackerek... Nehéz volna összeesküvőkként tekinteni rájuk, hiszen a gazdasági-politikai establishment ismert képviselőitől a nevezetes nonkonformistákig húzódik a sor.

Több, mint jellemző, hogy megszületése után a „digerátusok” fogalma azonnal folklorizálódásnak indult. Az egyik legismertebb cyber-kritikus, Seth Godin blogján¹⁶ a digerátusok már nem a szűk cyber-elit képviselői, hanem a digitális szakadék új változatának aktorai, a lemaradó átlaggal szemben minden újat ismerő és használó milliós élcsapat. S milyen érdekes a nyelv, hasonló értelemben bukkan fel régi ismerősünk, az „illuminátus” is egy tanácsadó oldal¹⁷, amely az Internetes siker receptjeként közli, hogy miként lehet tudatos kampánnyal az illuminátusok, a hálózati világ „győztesei” közé bekerülni.

Mindez csendben arra is utal, hogy egy korszak lezárult. Virilio, Brown és Brockman is már lassan tíz éve „követték el” könyveiket

(1996/1997-ben), közben a világ megváltozott és még összetettebbé vált, az internet kiteljesedett. Mintha csendesebb lenne az összeesküvőfalók hangja. Mind többen értik meg talán, hogy az információs korszak mélyszerkezete nem talmi hipotézisek és tetszetős, de olcsó kvázimagyarzatok felől mutatkozik meg fenyegető és szépséges mivoltában, hanem sokak összehangolt kutatómunkájának eredményeként kerülünk részletről részletre egyre közelebb a még így is korlátozottan megmaradó megértéshez.

Az összeesküvés-elméletek híveinek pedig be kell érniük a friss világeseményekkel, amelyek megvitatásához ideális eszköz számukra az Internet. „A délkelet-ázsiai szökőárral kapcsolatban ... keringő legvadabb spekulációk szerint több kormány is összejátszott a valódi okok, például a titkos fegyverkísérletek, sőt a földön kívüli beavatkozás eltusolásában”¹⁸. Hasonló elméletek kaptak lábra a pápa halálát követően, s összeesküvés-elmélet igyekezett felderíteni, hogy milyen gazdasági érdekcsoport is áll a SoBig vírus mögött ...

És ez így van jól. Ha az összeesküvés-elméletek a világháló folklorjának a nigériai maffia és a digitális lánclevél-blóddlik tartományába eső szegletébe húzódnak vissza, nyugodtan alhat a Tudomány: talán egy lépéssel közelebb kerül ahhoz, hogy ne kelljen a szakmaiság köntösébe burkolt áltudományos elméletekkel idő- és energiabló sánchaborút vívnia.

Jegyzetek

- 1 CASTELLS, MANUEL: *The Information Age: Economy, Society and Culture I-III*. Blackwell, 1996, 1997, 1998
- 2 Vagy akár ALVIN TOFFLER igényesen ismeretterjesztő „Hatalomváltás: Tudás, gazdagság és erőszak a huszadik század küszöbén” című munkáját amely 1990-ben jelent meg a Bantam Books kiadásában, de már 1993-ra magyarul is hozzáférhető volt az Európa Kiadónak és M. Nagy Miklós fordítónak köszönhetően.
- 3 Szerzőnk nem mulasztja el hozzáilleszteni a Webhez a „kibernetikai rendszer” jelzőt, már evvel teljes fogalomzavarról tanúskodva, hiszen a „cyber”-előtagú szócsalád ugyan kétségkívül Norbert Wiener egykori „kibernetika” szavából nőtt ki, de ez utóbbi mind a mai napig a vezérlés általános tudományának elnevezése.
- 4 Erre összefoglalóan ld. UIMONEN, PAULA: *The Origin Myth of the Internet* In: *Transnational Dynamics@development.net (Internet, Modernization and Globalization)*. Stockholm, Studies in Social Anthropology, 2001, 31-35. o.
- 5 *Le défi Américain*. Denoel, Paris, 1967. Magyarul impresszum, évszám, kiadó és fordító nélkül, a Kossuth Kiadó egykori „kalózképzésében” jelent meg.
- 6 Többször is kiemeli egyébként azt a megállapítást, hogy nem egyes országok (hazája, Franciaország, vagy az amerikaiak által egyedül versenyképesnek tartott Svédország), hanem csakis egy „egységesen szervezett Európa” zárkozhat fel az amerikaiakhoz.
- 7 Ma már azt is jól tudjuk, hogy ennek az előnyteremtésnek az alapjai valójában a 19. század utolsó harmadában gyökereztek: a „távírópóznák forradalmával”, a telefon különösen hatékony társadalmi adaptálásával, az irodai munka és a nagyvállalati adminisztráció információs folyamatainak gépesítésével és a modern médiaipar megteremtésével az Egyesült Államok kezdte írni az információs korszak előtörténetét is.
- 8 DAVID BROWN: *Cybertrends: Chaos, Power, and Accountability in the Information Age*. New York: Penguin, 1996, Viking, 1997.
- 9 Az illuminátusokról újabban: NICOLA DEL CORNO: *La setta e i complotti*. *Un'ossessione reazionaria nell'Italia del Risorgimento*. Belfagor LVII, 2002. március, 157–176. o. Magyar összefoglalóját ld. SZÁRAZ ORSÓLYA: *Összeesküvés-elméletek*. KLIÓ, 2004/1.
- 10 *Digital Accountability. An Interview with David Brown By Geert Lovink* <http://www.thing.desk.nl/bilwet/Geert/DBROWN.INT>
- 11 Z. KARVALICS LÁSZLÓ: Vigyázat! Webmester-veszély! In: *Fogpiszkáló a hálózaton. Írások az Internetről*. Prím Kiadó, Bp., 2000, 236-240. o.
- 12 Megdöbbenő, hogy mennyire azonos szerkezetben jelentkeznek időben nagyon távoli elméletek. Hogy egy hatvan évvel ezelőtti, még messze az info-korszak előtt alkotó magyar szerzőt idézzünk: „A technikus ember sohasem tudta, hogy mindenért fizetni kell. Most sem látja, hogy birodalma összeomlóban van (...) a jöttmentek uralma lejárt.” SZÉCSY JÁNOS: *Az erőszak kora*. Pharos, Bp., 1943, 292. o.
- 13 „They ... have tremendous influence on the emerging communication revolution. They are not on the frontier, they are the frontier”. <http://www.edge.org/digerati/index.html>
- 14 JOHN BROCKMAN: *Digerati: Encounters With the Cyber Elite*. Hardwired, 1996.
- 15 A Wikipedia szerint a „digerati” szókapcsolat első előfordulása 1992-ben, még a Usenet levelezőhálózatán történt, s rögtön felfigyelt rá George Gilder, a neves gondolkodó, aki az Upside magazinban reflektált rá. (Mások szerint a New York Times kiadója, Tim Race használta először a kifejezést.) <http://en.wikipedia.org/wiki/Digerati>. A „Digital + literati” – digitális írástudók a korábban elterjedt „Glitterati” kifejezésre utal vissza „Glitter+literati” (a partykon csillogó művelt közönség).
- 16 http://sethgodin.typepad.com/seths_blog/2005/05/the_new_digital.html
- 17 How to achieve success on the Internet? Choose the appropriate forum for your campaign to become one of the Internet's illuminati. <http://bugz.crimsonzine.com/20021218-2553.html>
- 18 <http://hvg.hu/vilag/20050204osszeeskuvesunami.aspx>

